

N. Szabó Magdolna

A KÓRISPATAKI SZALMAKALAP MÚZEUM: FALUSI TURIZMUS VAGY RITUÁLIS TÉR SZÜLETÉSE?

Egy székelýföldi magángýűjtemény avató ünnepe

A Hargita megyei *Kórispatak Szalmakalap Múzeumának*¹ már a 2001-es rituális felavatása is többet sejtet egy néprajzi gyűjtemény elsődleges funkciójánál. Maga a megnyitó aktusa, de a működés eddigi másfél éve is több szempontból felszínre veti a kérdést, amely majd minden, a romániai magyarság körében 1989 óta zajló jeles eseményt, emlékhelyek, szobrok avatását, társadalmi események megünneplését kísér: vajon az etnicitás egy újabb szimbólumokkal teli csillagpontja születik a Székelyföldön? Vagy, mint esetünkben, egy évszázados tradicionális háziipar tárgyi summázata egy magánalapítású gyűjteményben, mely egyszerre képes szimbolikus önazonosító funkciót hordozni, ugyanakkor pedig alapot szolgáltatni a gazdasági célú falusi turizmus kiépítéséhez?

A tanulmány egyrészt erre a kérdésre keresi a választ a 2001. július 21-i ünnepélyes megnyitón és a megelőző hetekben történtek, illetve a falu életének évek óta tartó megfigyelései alapján. Másrészt a felelettel olyan sajátos kulturális területeket is érintenünk kell, amely a falusi gyűjtemény (múzeum) alapötletében, az ötlet végső kivitelezésének és közrebocsátásának összetett motivációs rendszerében nagyjából azonos hangsúllyal szerepelnek. Így a címben elsőként felvetett kérdésre is választ kísérlünk adni megfigyeléseink és a hasonló társadalmi események során tapasztalt kulturális jelenségek tendenciózus jelenlétének megfelelően. (1. sz. kép)

Az erdélyi magyarság körében 1989 óta megszaporodtak a nemzeti identitást hangsúlyozó társadalmi események. A helyi szakemberek² által figyelemmel kísért és leírt ünnepeket, közösségi összejöveteleket is rituális cselekvéseknek tekintik. A közösség, lokalitás, esemény viszonylatában pedig rituális terek képzéséről beszélhetünk, ahol a cselekvéssorok egy komplex rituális közlési rendszer részei.³

¹ Ezt a nevet a kitalálók, kivitelezők és fenntartók (egy személyben) adták az új épületnek. A későbbiekben kiderül, miért kell külön kezelnünk a névhasználatot és a funkciót.

² Itt a csíkszeredai KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának munkatársai által elsősorban a Székelyföldön végzett felmérésekre gondolunk, melyek végső konklúzióit a *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban* c. összefoglaló tanulmánykötetben tették közzé.

³ Oláh 2000. 106.

Körülmények

A kisebbségben való létezés Erdélyben, szűkebben véve a Székelyföldön nagyjából azonossá teheti a magyar, vagy többségében magyar ajkú falvak, illetve kistérségek, régiók lakóinak helyzetét. Ennek ellenére számtalan eltérő tényező nehezítheti, vagy éppen könnyítheti a kisközösségek gazdasági fejlődését: földrajzi helyzet, nagyobb városoktól, központoktól való távolság, a település jellege, útviszonyok, stb. Az általánosságok helyett inkább tekintsük át annak a konkrét falunak a helyzetét, ahol a vizsgálandó esemény zajlott.

Az Etéd és Erdőszentgyörgy közötti úton, a Küsmöd patak völgyében fekvő falu, Kórispatak összlakosainak száma a legutóbbi népszámlálás szerint 650 fő, legnagyobb részük református, kis részben unitárius. A megélhetést részben a mezőgazdaság biztosítja, bár a falu termőföldjeinek minősége nem elég jó ahhoz, hogy kizárólag ez biztosíthassa a családok jövedelmét. A mai gazdasági körülmények pedig még inkább nehezítik a földek művelését, egyre kevesebben tartanak nagy jószágot, a tejipar alig fizet a gazdáknak, az erdőtársulás, mint gazdasági forma jelenleg is a helyét keresi. S mindezek mellett az örökös problémát az utak lassan elviselhetetlenségig fajuló minősége jelenti, amely a távolságot a járásközponttól és a piacozó városoktól még inkább növeli. A két legközelebbi piactartó város Székelykeresztúr és a már Maros megyéhez tartozó Erdőszentgyörgy. Ez utóbbi 16 km-re van, ez a távolság azonban csak az utóbbi évtizedben nőtt ekkorára, hiszen az elárasztott Bözödújfalú helyén óriási tóvá duzzasztott Küsmöd patak (mai nevén Bözödi-tó) kerülgetése több mint egy órát vesz igénybe a kátyús földúton. A 30 km-re fekvő Székelykeresztúrral összekötő országutat pedig a „járhatatlan út” közismert példajaként emlegetik, így ezt a távolságot autóbusszal, de személygépkocsival is az út gyenge minősége miatt két és fél órán belül aligha lehet megtenni. A vidék úthálózata köztudottan a legrosszabb még Székelyföldön belül is a korábbi rezsim tudatos nem-fejlesztési politikájának köszönhetően. A problémák egy része tehát nem mai keletű, épp ezért már a korábbi generációknak is meg kellett találni a túlélés sajátos formáit.

A régióban más hasonló helyzetű falvakkal együtt főként a sovány termőtalaj miatti gyenge gabonatermést kiegészítendő a szalma háziipari jellegű feldolgozásába kezdtek bele, majd a Trianon előtti idők kereskedelmi vérkeringésébe külső közvetítők segítségével bekapcsolódva tökéletesítették a szalmakalap készítésének munkamenetét. Noha az ország szétszakítása után az anyaországhoz kötő köldökzsinór is természetszerűleg elszakadt, a háziipar továbbra is fenntartotta magát a belső romániai piacokon való érvényesülésre törekedve. A kényszerűségből egészen napjainkig úzótt háziipar, a majd kétszáz éves múltra visszatekintő szalmakalapozás nem tartozott a falu lakosainak a büszkén viselt értékei közé. Olyan értelemben pedig különösen nem tekintették értéknek, vagy kuriózumnak, mint más falvak, ahol a magyarság szellemi, kulturális életét képviselő személyiséggel, történelmi nevezetességgel, vagy szakrális hellyel, emlékekkel dicsekedhetnek. Ennek a közösségnek „csupán” a szalmakalapjai voltak.

Am az utóbbi évtizedben a falu vállalkozóbb szellemű családjainak sikerült

megmutatnia, hogy ez a múltat és jelent összekötő, az egész falura, annak minden családjára vonatkoztatható hagyományos tevékenység alkalmassá válhat a hagyomány – szimbólum – rítus – identitás összekapcsolására. Mindemellett közvetlen viszonyt képes teremteni és felmutatni a múltban és jelenben is Magyarországgal, mely tényező tovább mélyíti a szalmakalap készítés szerepét és a tevékenység alkalmasságát a kijelölt feladatra. Érdekes kérdés vetődik fel azonban a kalappal, mint viseleti darabbal kapcsolatban, hiszen a megtalált szimbólum nem elsősorban ebben a szerepben kerül a színre. Mint közvetlen használati tárgy napjainkban már nem jellemzi dominánsan a falut, tehát fejfedőként egyre szűkebb a korhoz és évszakhoz kötött viselése. Többnyire idős férfiak használják nyáron, asszonyok leginkább a mezei munkához, fiatalokra pedig alig jellemző.

A kalap mellett inkább maga a készítés a szembetűnőbb, hiszen már-már jelenséggé válhat a kalapfonás utcai gyakorlata, amely többlettartalmat hordozó szimbólummá vált. Kevés az olyan asszonyi kézi munka, amelyeknek ilyen látványos, a nyilvános tereken végezhető fázisai vannak. Ma már csak elvétve kerül szem elé egy-egy faluban a guzsallyal fonó asszony képe. Itt a szalma fonása (helyi néven „kötés”) tavasszal és nyáron, közösen vagy egyénileg a kapu előtt, vagy járás közben egyaránt látható. Ez a kuriózum értékű munkafolyamat fokozatosan a „megújított” falukép releváns részévé válik. (2. sz. kép)

Példaként említhetjük a közel fekvő Korond (Hargita megye) község esetét, amely hasonló módon szintén a helyben hagyományosan készített termékkel határozza meg önmagát.⁴ A szalmakalapoknak a '89-es változások után kezdett szimbolikus tartalma lenni, amikor több magyarországi és nyugat-európai múzeumokat képviselő szakember, néprajzkutató, kézművesség iránt érdeklődő megszállott laikus, egyre fokozottabban figyelte a Kőrispatakon konzerválódni látszó hagyományos háziipari mesterséget. Az identitás társadalmi megszerkesztése idegen segítséggel történt.

„Kulcs a múzeumhoz”

A szimbólumteremtés folyamatához szükség volt egy talpraesett, jó üzleti szellemű, a szalmakalap készítésben nagy múltú családi hagyományokkal rendelkező vállalkozóra, aki anyagi és szellemi tőkéjét a tradicionális alapokra helyezve lassan, de fokozatosan magához ragadta a kezdeményezéseket. Ez a személy az elmúlt években nyomon követhető tevékenységei alapján nem sorolható a szé-

⁴ Korond esete többszörösen is kapcsolódik Kőrispatakhoz számos mintát szolgáltatva az identitás és új üzletágak összekapcsolásakor. Hogyan lehet kirakatba helyezni, áruba bocsátani az eredeti funkciótól rég eltávolodott tradicionális mesterséget. Az árukapcsolás a regionális falusi turizmusban további összefonódásokat mutat. A Korondra érkező turistáknak látványosként ajánlják a szalmakalap múzeumot és vizont. A múzeum udvarán elhelyezett útbaigazító táblákon pedig nem véletlenül szerepel Korond község neve is.

kelyföldi falusi gazdasági elit egyetlen markáns típusához⁵ sem, illetve egyszerre viseli magán szinte mindegyikének jegyeit az életvezetési stratégiák, előképek, tőketeremtés, befektetések, családi munkamegosztás, jövőkép kialakítása szerint. Nem feladatunk ezen a helyen az egyéni életpályák vizsgálata, de ahogy a kis közösségekre jellemzően létezik egy, a közösséget szellemileg irányító organizátor szerepű egyén, úgy ezt a személyt megtalálhatjuk esetünkben is. Míg máshol azonban többnyire az értelmiségi rétegből kerül ki e szerephordozó a pap, tanító, vagy éppen a hivatását gyakorló közösségi vezető (polgármester) személyében, itt e szerep áttevődött az említett vállalkozóra. Helybeli pap és polgármester nincs Kőrispatakon. Ismerve a falvak helyben élő szellemi vezetőinek kohéziós szerepét, hiányuk mindig rányomja bélyegét a közösségi életre, a kapcsolatrendszerre. Kőrispatakon például évtizedek óta rendezetlen a református egyház lelkipásztori ellátása, a kihelyezett papok vagy csak rövid időre telepsznek meg, vagy szomszédos községekből átjárva látják el szolgálatukat. A falu közigazgatásilag Etéd községhez tartozik, így polgármestere, vagy más előjárója sincs helyben, ez további nehézségeket okoz, így a „gazdátlan-ság”, a helyi vezető hiánya a legtöbb gazdasági, vagy kulturális esemény szervezésének alkalmával problémát okoz. A hivatali pozíció nem-léte a közösségi vezető szerepet valamely sajátos tudás, tapasztalathalmaz, vagy az átlagosból jóval kiemelkedő anyagi helyzet alapján kiválasztott egyénre tereli⁶.

A múzeum tulajdonosa „kulcsfigura”. Abban az értelemben is, hogy a gyűjtemény kezelője, fenntartója és tulajdonosa is egy személyben. Az elmúlt évtizedben minden a Kőrispatakra kíváncsi, a faluba belépő idegen útja hozzá vezet(ett). Képes fogadni, vendégül látni, marasztalni, képes a kíváncsi kutatónak egy helyen bemutatni a munkafolyamatokat a szalmaszáltól a kalapig és a kereskedelemig, mondhatni a faluban egyedülállóként. Az évek során olyan kapcsolatrendszert alakított ki magyarországi és más külföldi értelmiségiekkel, amelyeket jól kamatoztathatott további terveiben.

⁵ A domináns elit csoportok elkülönítésére – melyek reprezentáns egyénei a falvakban különös státuszt viselnek – a KAM vállalkozott 1993-ban, akik az egyes típusokat a következőképpen definiálták: a., agrárvállalkozó: aki szokatlan méretekben képes a mezőgazdaság egyes területeit űzni. Előtörténete vagy a nagygazda múlt, vagy a kollektivizálás elkerülése, vagy épp a kollektívben betöltött vezető szerep kamatoztatása. b., „falusi nagyvállalkozó”: az állami kínálat hiányára szakosodott, legkülönbözőbb foglalkozású vállalkozó, többnyire gyártó. Tevékenységével és személyével idegen a a falura jellemző gondolkodástól és gazdálkodási gyakorlattól. c., „fiatal vállalkozó”: urbanizálódott családok tagjai, akik a mintáikat nem a hagyományos gazdálkodási rendszerből merítik, inkább próbálkozók, mint vállalkozók. d., „kísérletezők”: sokféle korábbi családtípusból kerülnek ki. Rendelkeznek valamely középfokú iskolai végzettséggel, korábban eltávolodtak a hagyományos falusi családmodell-től. Szinte kizárólag a kereskedelmet célozzák meg, értenek ennek adminisztrációjához valamely korábbi munkájuknak köszönhetően. Bíró-Bodó-Gagyai-Oláh-Túros 1995. 101–114.

⁶ A kiválasztottság többnyire anyagi természetű. A tehetőség, a potenciális segítőkészség kiváltságos szerephez juttathat egy családot. Ez lehet egy nagyvállalkozó (nem a gazdasági értelemben véve), vagy a történelmi hagyományok és deklarált kiváltságok nélküli „nagygazda”, akinek vezető személyét a közösség különböző gesztusokkal, sajátosan csak hozzá fűződő kapcsolattal legitimálja.

Ünnep és tér

Mivel egy nem hagyományos ünnepről van szó, ilyen értelemben a hely avatási rítusainak legitimálási funkcióját, a folyamatot segítő mozzanatok kiválasztását, teljesítésének módozatait – az ünnepi tér „berendezése”, kellékek, szimbólumhasználat⁷ – vehetjük szemügyre. Az ünnep középpontjában tárgyasult elemek vannak, az új épület a szimbolikus tartalmaival, másodsorban az ezeket ki- és megtaláló személy, aki mindannyiszor központi helyet foglal el az ünnepség eseményeiben.

Régi nyilvános és új, magánszférába tartozó tereket tettek a megnyitó napjára ünnepivé. A múzeum és újonnan kerített udvara valóságosan és jelképesen is körülhatárolja a megszentelt teret. Centrális, domborzatilag kissé kiemelt fekvése miatt az új tér szembetűnő. Tárgyaival uralkodó módon ül rá a falu központjának homogén látképére. A régi módban felújított ház, a frissen felállított, szintén tradicionális formára mintázott kapu újszerű, világos fénye kiugrik környezetéből. (3. sz. kép) Kissé távol esik a reformátusok templomától, azonban az unitáriusokénak kecses tornyával a háttérben bármelyik irányból érkező tekintetben az összkép megragadó része.

A célra kiválasztott parasztházat szakemberek javaslatára vásárolták meg. Egy korábban kiválasztott ingatlant a csíkszeredai múzeum munkatársai nem tartották a vidékre jellemző épületnek.⁸ A jelenlegi viszont híven tükrözi a falu háromosztatú, tornácos, alápincézett típusát. További elvárásokat a muzeológusok a ház külső festésében, az új, hagyományos kapu felállításában támasztottak. A gazda mindezt maradéktalanul meg is valósította. A kertben több olyan kis tér épült „beszédes” tereptárgyakkal, melyek nagy vonzerővel bírnak: pl. a kalap alatti filagória, az útbaigazítók. Maga az egész udvar és a ház a tornáccal pedig alkalmasak egyes falusi események, ünnepségek színteréül szolgálni. (4. sz. kép)

Korábban már említettük, hogy a templom, mint szakrális és rituális tér elsősorban az emberélet fordulóinak ünnepei alkalmával kap szerepet, istentiszteleteket pedig az előre kijelölt időpontokban tartanak. Az ünnepi szent misék máshol jellemző gyakorlata a korábban részletezett okok miatt nem jellemző. Így ebben az esetben a templom kívül esett az ünnepi terek határain. A falu kulturális célokra kijelölt helye, a falu méreteihez képest is aránytalanul nagy művelődési otthon („kultúr”) egy légterű óriási termével önmagában pedig szinte alkalmatlan a bensőségebb közösségi ünnepeknek megtartására. Legfőbb pozitívumaként elhelyezkedése, közelsége épp a múzeum szempontjából szerencsésnek mondható, ez bebizonyosodott a megnyitó napján, amikor az ünnepség protokolláris részeit követően a reprezentatív vendéglátás a művelődési otthonban zajlott.

A szerencsés közelség szülte egybeolvadása a régi és új intézményeknek feltehetően nem marad példa nélküli a jövőben sem. A megnyitó napján a két

⁷ Bodó J. 2000. 46.

⁸ P. Buzogány 2002. 223.

épületet alkalmi fogadóhelyiségek kötötték össze – ideiglenesen felállított sátrak a vendégek útbaigazításához, információs pavilon, vendéglátó egységek, kirakodó árusok a környező falvakból – így valóságosan is összeforrtak. Továbbá a „kultúr” rendelkezik olyan adottságokkal (pl. színpad, nagyterem a közös étkezéshez), amelyik szolgálni tudta a megszerkesztett ünnepi rendezvény egyes cselekvéssorainak lebonyolítását.

A helyek birtokbavételét a terek szokatlan berendezésén kívül az ünneplőbe öltözött helybeliek gyülekezése látványos elemként erősítette. Külön kell megemlítenünk a „székely ruhába”⁹ öltözött fiatalokat, akik elengedhetetlen „kel-lekei” a székelyföldi új társadalmi események ünnepivé tételének.

Erre az alkalomra a múzeum tulajdonosai különös tárgyakkal – új szimbólumok megalkotásával készültek, – amelyeket első megjelenéséig, befogadásáig a látványosság elemeinek tekinthetünk. Utólag pedig már a múzeum összképének (együttesének) szerves része. Adott volt a hagyományos háziipar, ami egyszerre vált ünnepelt szimbólummá, majd pedig tárgyain keresztül közvetítve azonos jelentést a helybeliek számára. Különös helyzet, hiszen a háziipar tárgyai a múltat a jelennek kötik össze, így válhattak az identitás potenciális képviselőivé. Ez a folytonosság pedig abba a kettős, már-már ellentmondásos létbe torkollik, hogy egyszerre szentelnek múzeumot (régmúlt idők tárgyait bemutatandó egységet) olyasvalaminek, ami még a jelenben is természetszerűleg, megszokás nélkül a mindennapi élet előterében van. Tehát jelen a jelenben, vagy múlt a jelenben, aligha megkülönböztető. A reprezentáns tárgyak szinte mindigike használatos ma is, sőt mi több, a múzeum keretein kívül is „ki vannak állítva”.¹⁰ A szimbólumok társadalmi érvényű megfogalmazásaihoz, a tartalmak megerősítéséhez úgymond nélkülözhetetlen volt – épp a fenti ellentmondásosságok miatt – az avató ünnep.

Az erre az alkalomra készült tárgyak, a ma identitást hordozni képes szalmalapok a legkülönbözőbb méretben skandálják a tíz évvel ezelőtt még ki nem mondott gondolatokat. Végletes, rekord méretű formái jelvénnyé váltak a megnyitó napjától kezdve: a kis, alig tizenöt centiméteres változatot ajándék gyanánt kapták a megnyitó prominens vendégei; az óriási, öt méternél nagyobb karimájú „fejfedő” pedig tetőként szolgál a kerti kör alakú deszkaépítmény-

⁹ Szimbólummá válását jelzi, hogy általánosabb viseleti darab, különösen a leányoké, hiszen az egyes falvakra valaha jellemző egyedi vonások már nem, vagy alig fedezhetők fel rajtuk.

¹⁰ Itt szeretnénk visszatérni az 1. sz. lábjegyzetben tárgyalt, a múzeum fogalmához kapcsolódó megjegyzéseinkhez. Hivatalos és tudományos kontextusban a múzeum szerepe, célja közmért. Esetünkben azonban nem beszélhetünk a tárgyak tudományos feldolgozásáról és azok ismeretközlő kihelyezéséről, hiszen ebben az esetben a koncepció a múzeumok alapvető feladatát csak részben szolgálja. Ilyen értelemben sokkal inkább egy tárgygyűjteményről, annak valamilyen rendezettségéről és valamely elképzeléseket szolgáló kihelyezéséről van szó. Mivel nem az állam tulajdona, így nem tartozik semmilyen szakmai felügyelet alá. Ezen kívül leginkább a jelent gyűjti egybe, a múltnak a „rég” (valaha használt) értelemben vett tárgyait csak egy-két eszköz képviseli.

nek.¹¹ Méreteinél fogva valóban, hatalmas embléma a falu látképére tűzve, mely könnyedén vonja magára bármelyik útirányból érkező látogató figyelmét. A legfontosabb látnivaló, a falu kiragadott értéke. (5. sz. kép)

Az emblematiszti identitás-elem legitimálása a közösségi ünnep megtartása, a maguk alkotta (megtalált) identitásminták a legalkalmasabbak arra, hogy tartósan elkötelezzék maguk mellett a közösség tagjait.¹² A külső megerősítések (szimbolikus személyek jelenléte, támogatás, elismerés, díjazás) tovább erősítik társadalmi jelentését.

A felavatás

A szertartást felépítő cselekvéssorok megalkotásához a szervezőknek 2001-re számos példa kínálkozott. A szervező maga a múzeumot működtető civil szervezet.¹³ Természetes hát, ha az ünnepbe számos személyes mozzanat is vegyült, amelyek fogadtatása a fenntartó személyét megítélő hangokhoz hasonlatos volt. A külvilág felé azonban még is képes volt a falu egységét, az ügy melletti általános elkötelezettséget reprezentálni. A meghívottak szimbolikus súlyának nagy szerepe volt a rítus még közösségibbé tételében.

A gyakorlatiatlanság más társadalmi esemény ceremoniális felépítését is gyakran jellemzi, a spontaneitások mellett az előre kigondolt eseménysorok fölsszorodása, a keresés, „ötletelés” mozzanatai jellemezték a múzeumavatás aktusát. A tudatos szerkesztés számos új – máshol már gyakorlatként jelentkező – rítust integrált, igazodva ezzel a székelyföldi társadalmi események „kollektív” rítusához. Az avató ünnep jellegéhez választott szakemberek méltató szavai, az ökumenikus istentisztelet, a támogató intézmények biztató gondolatai a korábitól eltérő, szokatlan mozzanatokként jelentek meg a falu „új” közéletében.

A közönség a zord időjárás ellenére türelmesen meghallgatta az aránytalanul hosszúra nyúlt beszédsorozatot. Ezt követően százszámra járták az emberek – résztvevők és kívüállók – egymás lába nyomába lépve a helyiségeket. A mindenki elé táruló, látogathatóvá tett kiállítás a „bejárás” szimbolikus aktusával nyílt meg.

Az ünnepi beszédek tartalmával itt most nem kívánunk foglalkozni. A felszólalások külön elemzést érdemelnének aszerint, hogy ki, milyen intézményt, csoportot képviselve, milyen szempontú szövegeket tárt a nyilvánosság elé. Hangsúlyt érdemelnek azonban a felszólalók, akik egyébként szép számmal jelentek meg ez alkalommal is. Nem hiányozhattak természetesen a szimbolikus súllyal rendelkező személyek: országgyűlési képviselők, megyei és községi elől-

¹¹ Felvetődött nem titkolt szándékként a Guinness-könyvbe való bekerülés esélye is. Az ünnep-ség szervezési feladatai azonban elvonták a figyelmet ettől.

¹² Pataki F. 1986. 53.

¹³ „Szalmakalapkészítők Hagyományörző Egyesülete”. Alapítói és tagjai lefedik az említett család tagjait.

járók, egy magyarországi minisztériumi megbízott, a Duna Televízió¹⁴ munkatársai, néprajzkutatók és helytörténészek, ökumenikus istentiszteletet tartó unitárius lelkész, a bimbózdó testvérfalui kapcsolat magyarországi képviselője (a polgármester), akik mind a „pulpituson”, a ház tornácán emeltek szót az esemény jelentőségét, kuriózum voltát hangsúlyozó beszédekkel. Mellettük, kiemelt pozíciót kaptak az avatás szervezői, a közösségből egyedülként pedig csak maga a múzeum szellemi és gyakorlati gazdája tartott a „falu nyelvén” beszédet, ezzel közvetlen kapcsolatot teremtve a szertartás résztvevői és megélői között.

A forгатókönyv egyes elemei már hetekkel, sőt hónapokkal korábban eldőlték. A prominens képviselők igenlő válasza a meghívásra csak további lendületet adott az ünnep kiszélesítésére. A korábban megrajzolt térben különböző szerepet kaptak a régi, ideiglenes és új építmények. Központi hely természetesen a múzeum épülete és udvara volt egészen a ceremóniális rész befejeztéig. Majd az erre csak külön meghívóval rendelkező személyeket „rituális” ebédben részesítették. Gazdag felhozatalával emelt záróaktusként épült az ünnepi cselekvések sorába. A „*kultúr*” színpadán két fogás között székely táncokat mutattak be a helyi fiatalok, színi előadók hazafi verseket tolmácsoltak. De fölkerült az emelvényre „gazda és fia” is, akik személyes hangvétellel, olykor ironikusan, vagy vicc formájában tárták a többségében külső vendégek elé a (szalma)kalapozás tapasztalatait.

Kiállított identitás

A végső kiállítás anyaga, a helyiségek berendezése elsősorban a gazdának, a gyűjtemény tulajdonosának koncepcióját, ízlését és céljait tükrözik. A tárgye gyűjtes saját gyűjtés, jórészt a család tulajdonában lévő, használaton kívüli – ugyanakkor más falubeliek által még ma is használatos – munkaeszközökből állt össze.

Az egyik szobában szalma feldolgozásának, kalappá alakításának fázisait fotósorozat illusztrálja. A felvételeket szintén a gazda készítette, ezeken többnyire ma is élő személyek jelennek meg, csak kis részük archív fotó. A színes nagytáblák vannak túlsúlyban. Ugyanakkor a fotókon megjelenő eszközök: présgép, mángorló, kalapformák, varrógépek is itt kaptak helyet. (6. sz. kép)

Az utcára néző helyiségben (tisztaszobában) a szalma alapanyag látható fel-

¹⁴ Úgy is mint médium, mely a kisebbségben élő erdélyi magyarság szempontjából valóban központi szerepet tölt be. Az összmagyarságot képviselő szimbolikus súlyával, jelentőségével és jelenlétének meghatározó módoszataival, annak hatásaival külön tanulmányok foglalkoznak. Itt ki kell emelnünk az eseményt nyomon követő egyetlen magyarországi sajtóképviselőként megjelenő Duna TV egy olyan munkatársát, aki nem a forgatás stábjaként, hanem meghívott szónokként, csak másodsorban televíziósként jelent meg. Részben pedig már annak a magánembernek a státuszában, aki etnobotanikusként járja a környéket, ismerkedik a falvak belső életével, a közösségek vezető egyéniségeivel, meghatározó szerepű gazdálkodókkal, vagy értelmiségiekkel. Így került a múzeum és a tulajdonos család közelébe is.

dolgozottságának különböző fázisaiban és természetesen a szoba legnagyobb részét elfoglaló szalmakalap típusok. A típusok elrendezésében az alap gondolat a család kereskedelmi pontjainak követése volt. Így minden olyan kalapformát bemutatnak, ami kívül esik a hagyományos szalmakalap viselet, ebből következően a készítés helyi sajátosságain, tehát megjelennek a románok lakta távolabbi vidékek kalapviseletei is, amelyet a család kizárólag megrendelésre kezdett el varrni. A fonatok különböző fajtái egy rúdon lógnak, a kalapok egy függőleges tárlóra sűrűn akasztgatva hirdetik, hányféle női, férfi és gyermek kalap készült a több generációs, szalmakalapos család műhelyében. Ez a helyiség teret ad néhány kevésbé reprezentáns bútordarabnak is (asztal székekkel, pad, tálaló szekrény), ezekben is mindenhol kalap. A mennyezetgerendáról szintén a család egyik tagja által gondosan készített aratókoszorú lóg. (7. sz. kép) A ház textiljeit (függönyök, rongyszőnyegek) helybéli asszonyok szőtték a gazda felkérésére.

A középső helyiség (valaha konyha) leginkább a fogadó szerepét tölti be. Itt végzik a látogatások alkalmával az adminisztratív feladatokat, s egyben emléktárgyakat is árúsítanak a turistáknak. Továbbá itt vonultatják fel a falusi turizmust szolgáló összes promóciós anyagot¹⁵, képeslapokat¹⁶, prospektusokat, dokumentációt a megnyitóról, ajándéktárgyakat, falubeliek, vagy családtagok által készített szalmadíszeket (ezek a hagyományos szalmafeldolgozás tárgyai között korábban nem szerepeltek), és a vendégek könyvet. Végül, de nem utolsó sorban egy dossziében összegyűjtött – bárki számára fellapozható – dokumentációt a környező szalmafeldolgozó, „kalapkötő” falvakra vonatkozó, különböző helyről összeszedett adatait. A dossziéhez társul a falon egy kis méretű, kézzel másolt Románia-térkép az erdélyi rész kalapos falvaival kiemelve. Ez megerősíti az etnicitást, egyben védekező mechanizmusként lép fel a külső, szomszéd falvakból érkező kritikus felhangokra válaszul, akik kirekesztőnek tartják a mesterség „ily módon” történő kisajátítását.¹⁷

A helyiségek berendezésekor a megyei múzeumi szervezetek munkatársainak csak részmozzanatokba engedtek beleszólást a fenntartók. Így a tárlat szakmai, muzeológiai értékelésében ez a szempont nem hagyható figyelmen kívül.¹⁸ Az egyéni elképzelések dominanciája a gyűjtemény tulajdonviszonyait tükrözi, a fenntartó hosszú távú programjai bújnak meg a berendezés mikéntje mögött. Erre az adottságra és a múzeum elnevezése kapcsán már korábban is hangsúlyozott tényezőkre hivatkozva beszélhetünk a név és funkció szétválásá-

¹⁵ Meglepően gazdag színes reklámanyaggal készültek a múzeum tulajdonosai. Különböző formátumú leporellók magyar és idegen nyelven, impozáns meghívó, színes képeslapok.

¹⁶ Amelyeket a többi fényképhez hasonlóan szintén a gazda készített, lévén tanult foglalkozása szerint fényképész. A szalmakalapozás mellett ezt azonban csak hobbiként folytathatta.

¹⁷ Bár a tulajdonos szándéka egyben kezelni a székelyföldi kalapkötő hagyományt, ennek érdekében hajlandó lenne több időt és energiát szánni a többi, hasonló mesterséget űző falu feltérképezésére és pontos, részletes dokumentálására.

¹⁸ A kiállításához nincs vezető, a tárgyak mellé helyezett szöveges információ csekély. Ami a helybeliek számára önmagától értetődő, az az idegen számára magyarázatokra szorul. Kiállítás vezetését a látogatók akkor kapnak, ha a fenntartó családból erre valaki ráér.

ról, közvetett kapcsolatáról és arról, amikor a cél szentesít egy máshol, más kontextusban használatos eszközt.

A falu lenyűgöző, „természetes” produktumai is teret kaptak az udvarban. Az egyik családtag – egyébként mélyen támogatót – ötlete valósult meg a patakából kiemelt különös formájú kövek gyűjteményével. A víz csiszolta simulékony formák elkápráztatnak minden szemlélőt. A kiállított patakkövekben ismét olyan kellékek találjuk szembe magunkat, ami a természetes környezetben való lét szimbolikus pontjait jelentik. A falut teljes hosszában átszelő patak mellé települt lakosság és a víz kapcsolata még ma is igen szoros: az állatok itatása, fürdetése, nyári hűsölés, a mosás, kerteket és házakat nyaldosó szeszélyes árvizek, a vízen való átjárás legkülönbözőbb módzatai, a kövek lépcsőként, kerti asztalként járdaként való archaikusnak tűnő használata mind erre a közvetlen kapcsolatra utal. Maga a múzeum is a patak mellett van és csak az azt átívelő egyetlen fahídon közelíthető meg.

Egyéb „tereptárgyak” az udvaron: helyreállított kerek kút, újonnan épített filagória az óriási méretű kalappal, különböző irányba mutató információs táblák, amelyek főként a turisták tájékozódását segíthetik, az oszlop tetején csúcsos szalmakalap. (4. és 8. sz. kép) És egy fedett, nyitott oldalú helyiség (szabadtéri műhely) a leendő szalmafonó táborok résztvevői számára, ahol alkothatnak és elmélkedhetnek.

Ünnep és média

A tömbmagyarságban megrendezett legtöbb közösségi ünnepének elmaradhatatlan kelléke valamely helyi médium képviselete. A Székelyföldön 1989 után egy helyi társadalomkutató csoport által végzett, az ugrásszerűen megsokasodott társadalmi eseményekre irányuló vizsgálat megállapította, hogy az ünnepi kellékek között a szervezők minden esetben igyekeznek felvonultatni az etnikai jelképtár minél több elemét.¹⁹ Emellé az igyekezet mellé társult a helyi írott és elektronikus sajtó részvétele, amely a szimpla tudósításon túl az eseményről pozitív véleményt formáló, megerősítő közlésekkel hozzájárult az ünnep szélesebb körű társadalmi elismertségéhez. Ez épp oly jelentős része az ilyen események identitásépítő megnyilatkozásainak, mint a gondosan kiválasztott hely, szimbolikus elem, személy, történelmi dátum, vagy a múltat a jelennel összekötő szimbolikus tárgyak „kijelölése” az újabb kontextusban történő használatra.

Már az avatást megelőző hónapokban elindult a kampányszerű hírközlések sorozata a készülődésről, a kezdeményezés egyedülálló s e tekintetben még inkább kiemelkedő voltáról. Az „Udvarhelyi Híradó”, a „Hargita Népe”, a vidék legolvasottabb magyar nyelvű orgánusai sorra közölték többnyire hosszabb terjedelmű, előkelő helyen megjelenő riportjaikat a nagyszabású tervekről, azok fokozatos megvalósulásairól, majd a nagy nyilvánosságra számot tartó avató tervezett programjairól. Épp emiatt is már nagy várakozás előzte meg a múze-

¹⁹ Bodó J. 2000. 186.

um átadását, és mint minden jelentősebb társadalmi eseménykor, a magyarországi Duna Televízió is képviseltette magát. Utóbbinak a kisebb helyi regionális, vagy városi szerkesztőségek szállítanak rendszeresen anyagot. Az ünnepségen közvetlenül megjelenő médium nagyban hozzájárult az esemény presztízséhez. Készült egy rövid összefoglaló, amelyet egy magazinműsorban néhány perces tudósításként sugároztak, emellett pedig egy hosszabb riport, ami az augusztus 20-i állami, az összmagyarság számára jelképes nemzeti ünnepen vetítettek. Ez az avatóra meghívott szimbolikus személyek felvonultatása mellett kétségszövegbevonhatatlanul a nyilvános „felső”²⁰ legitimálás másik legfontosabb mozzanataként értékelhető.

Utóélet

A tervek maradéktalan megvalósulása és a pozitívan visszaigazoló, legitimáló propaganda kellő alapot biztosított ahhoz, hogy a gazdaságilag és immár társadalmilag megerősített vállalkozás – amelynek jelentékeny szegmense az etnikai önazonosságot reprezentáló ünnepi avató esemény – komplex elképzelésként tovább élje életét. A múzeumhoz „csatolt” intézményekkel – vendégfogadóval, vendéglátó egységekkel együtt – a családi kézben lévő „komplexum” a széles körben terjedő falusi turizmusra koncentrál. A terjeszkedő elképzelések közösségi megítélésekor mindig lehetőség adódik a nemzeti identitásbeli alapon történt legitimálásra való visszamutatásra. A gyűjtemény kettős szerepben, egyik oldalról az etnicitás egy kétségszövegbevonhatatlanul „hasznos” bástyájaként, másik oldalról a térségben a megmaradást és fejlődést egyszerre megoldani látszó gazdasági mentőövként viselkedik. Az előbbi funkciót a múzeum megálmodói nem közvetlenül, hanem az „ellesett”, a térségben jól bevált és működő ünnepi események korábbiakban elemzett szimbolikus tartalmú forgatókönyvével legitimálták. Az ilyen célokat megfogalmazó közösségi események sorába való beemeléshez megkapták a kellő külső segítséget. A másik oldalt maguk a következőképpen kommunikálták a nyilvánosság felé: „tervünknek gazdasági, néprajzi és turisztikai vetületei vannak. Olyan lehetőség érvényesítésére törekszünk, amely új fejezetet nyithat falunk életében, és példaként szolgál arra, miképpen lehet hagyományainkat, a népi mesterségeket úgy átmenteni a jövőnek, hogy azok új, korszerű keretet és formát nyerjenek”.²¹ A folyamat 2001. július 21-ével elindult. Az „élő hagyomány” és az ezt tömörítő állandó nevezetességgént, lát-nivalóként és vendégcsalogatóként működő objektum megállás nélkül vonzza a helyi és magyarországbeli turistacsoportokat. A rendszer tehát működik, s az újabb és újabb sajtó- és egyéb visszaigazolások sem maradnak el. Az erdélyi magyarság kultúráját ápolni és védeni hivatott jelentős súlyú társadalmi szervezet, az EMKE, egy évben egyszer a megítélt rangos Bányai János-díját adományozta a múzeum alapítójának.

²⁰ Bodó J. 2000. 197.

²¹ A múzeumot kezelő egyesület elnökének vallomása.

A társadalmi használat mértéke mutatja meg az újonnan kialakított terek, objektumok sikeres utóéletét. Ha a hozzájuk fűződő ünnepek szereplőiben tovább mélyül a személyes részvétel élményének nyoma, akkor a rendszeres visszaigazolásokkal együtt képes tovább erősíteni mikrotársadalmi érvényességét. Az avató utózongái, a múzeum kétségbevonhatatlan értékei és használata megteremthetik a közösség számára a hangsúlyozott jelentések megfelelő belső értelmezését. Az pedig feltehetően csak idő kérdése, hogy a falusi turizmus ismeretlen ösvényeit ez idáig alig taposó falubeliek lefejtsék a múzeum eszméjére telepedett, azt gazdasági szempontból megítélő réteget.

Irodalom

BÍRÓ A. Zoltán–BODÓ Julianna–GAGYI József–OLÁH Sándor–TÚROS Endre

Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993. *Szociológiai Szemle* 1995/1 101–125.

BODÓ Julianna

Szempontok az ünneplési gyakorlat vizsgálatához. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban* Csíkszereda, 2000. 43–62.

Ünnepi események és a média nyilvánossága. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, 2000. 184–198.

P. BUZOGÁNY Árpád

Románia első szalmakalap múzeuma. In: *Udvarhelyi Híradó Kalendáriuma*. Székelyudvarhely, 2002. 219–224.

OLÁH Sándor

Változatok rituális térteremtésre. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, 2000.

PATAKI Ferenc

Identitásviták. *Valóság* 1986/6. 44–59.

Magdolna N. Szabó

Straw-Hat Museum of Kőrispatak: Village Tourism or Birth of Ritual Space?

The study describes the events of the opening ceremony of a private collection inaugurated in a village of Székely land (Kőrispatak, Hargita County, Romania) as the birth of new ritual space. I examined the circumstances and background of the process of the inauguratory event. In the course of events covering a whole day, I found several parallels with social events emphasizing national identity mushrooming in the villages of Transylvania inhabited by Hungarians. On the one hand, we can talk about the birth of ritual space as the „Straw-Hat Museum” is a collection „summarizing” the past of a minority village, its

traditional values and specificities manifested in objects and exhibitions. The Museum, at first glance, has been established to present a unique ethnological value of Hungarians living in Rumania: the domestic production of straw. On the other hand, if we examine the circumstances of the organization of the Museum, the basic elements and ceremonial phases of the celebration, the final aim has some significance beyond this. If we get to know the future function of the main building, the yard and the additional subsidiary buildings and furniture of the Museum, it is proper to assume that the newly inaugurated space lays the foundation of a well-constructed conception of village tourism. In absence of any other local institutions, the Museum area can simultaneously serve as the site of village festivals. The inventor, constructor and central figure of the inauguratory ceremony is no other than the person who is going to realize this long term programme.

1. sz. kép
Az avató ünnep egy pillanata
(a szerző felvételei)

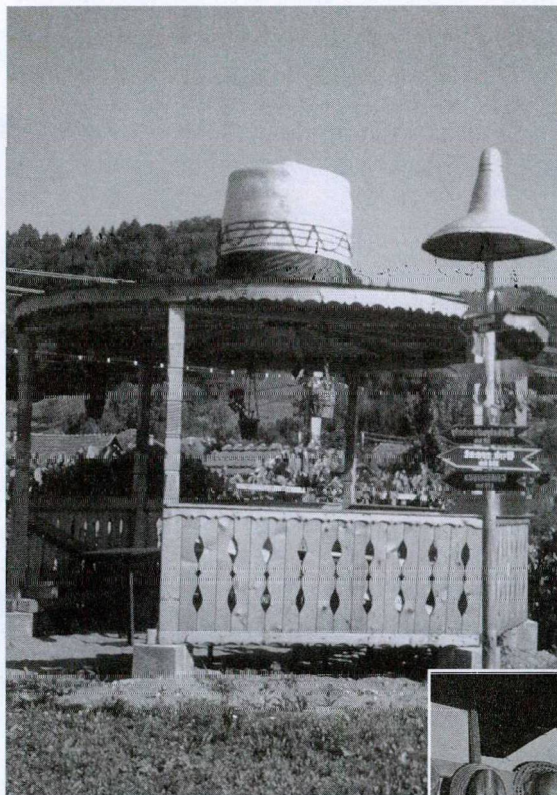
2. sz. kép
Kalapkötő asszonyok

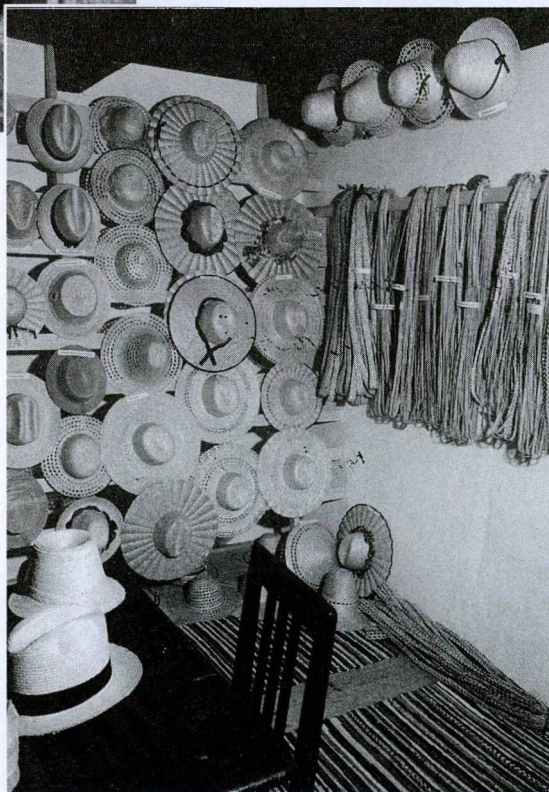
3. sz. kép
Az új múzeum

4. sz. kép
A múzeum belső udvara

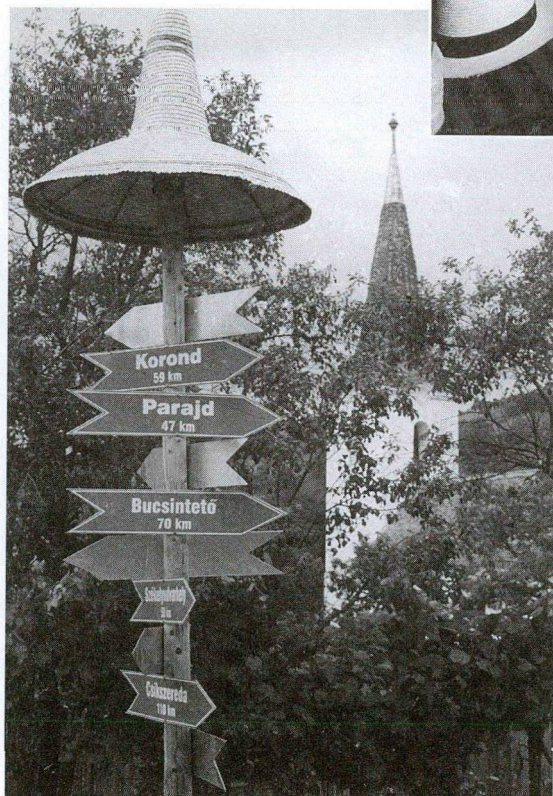
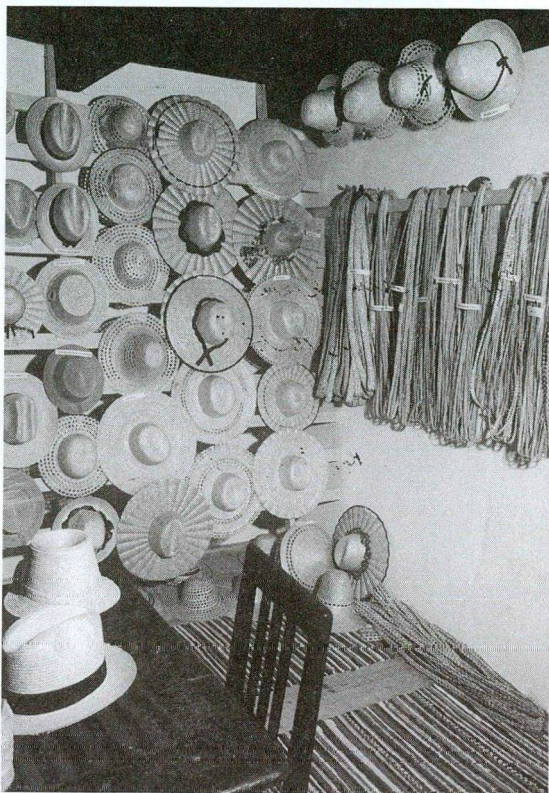

5. sz. kép
Óriáskalap és filagória

6. sz. kép
*A munkafolyamatokat
bemutató helyiség*

7. sz. kép
A kalapos szoba

8. sz. kép
Tereptárgyak az udvaron